

УДК 37.014.523

EDUCATION IN COSSACK TRADITIONS AS THE BASIS OF NATIONAL EDUCATION**ВИХОВАННЯ В КОЗАЦЬКИХ ТРАДИЦІЯХ ЯК ОСНОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ**

Lutsenko M. / Луценко М.

с.і.с., проф. / к.і.н., доц.

ORCID: 0000-0002-5656-0213

*H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Alchevskikh 29, 61002**Харківський національний педагогічний університет імені Г.М.Сковороди,**Алчевських 29, 61002*

Анотація. Розглянуто питання культурно-виховного та національно-патріотичного значення козацької педагогіки. Зазначено вплив козацької педагогіки на формування свідомої особистості в сучасному суспільстві. Розкрито духовне життя козацтва, що визначалося кодексом честі.

Ключові слова: козацька педагогіка, виховання, кодекс честі.

Сьогодні, ураховуючи нові суспільно-політичні реалії в Україні, обставини, що пов'язані з російською агресією, війною, усе більше актуальності набуває виховання в молодого покоління почуття патріотизму.

Козаки, завдячуючи волелюбності та духовності, створили форму національної державності: Землі вольностей Війська Запорізького (Запорізьку Січ). Також в українській історії зберігається пам'ять про досвід козацького демократичного ладу, який відповідав національному характеру українців, та про інші матеріальні і духовні пріоритети.

Обов'язком козаків була особлива увага до національної культури, освіти та кобзарства. Козацтво – це вільний український народ, які вважали своїм обов'язком бути захисниками своєї землі, поважали своїх предків. Які сформували наші традиції, цінності та педагогічну думку.

Саме на ідеях і традиціях козацької педагогіки виховувалися українські січові стрільці, військові ОУН-УПА. І зараз Збройні Сили України продовжують героїчно відстоювати незалежність Української держави, гідність і честь волелюбного рідного народу в боротьбі з російським агресором.

Мета полягає в визначенні педагогічної думки за часів козацтва, розглянути та проаналізувати підхід до виховання. Розкрити сутність національної культури козаків.

Стан наукової розробки теми. Власне козацьке історичне минуле (як про спільноту з високими громадянсько-ціннісними орієнтаціями) привернуло увагу Вольтера, Байрона, Роже-Тіссерана та інших. [4, с. 144] Питання козацької педагогіки постає і зараз в працях сучасних істориків, дослідників, вчених, де широко описана доба козацтва, а саме педагогічна мораль. Найактуальніша проблема сьогодення – підвищення ефективності виховного процесу.

Вивченням основних засад функціонування системи освіти Запорозької Січі, історії козацької педагогіки займалися Д. Федоренко, С. Стефанюк, М. Стельмахович, Ю. Руденко. Сучасне українське суспільство стоїть на шляху вдосконалення та розвитку педагогічної науки, тому сучасні педагоги мають

користатися правилами та багатоманітністю цінностей козаків в педагогічній думці.

Виклад основного матеріалу. Козацька педагогіка – це наука про закономірності формування світоглядних позицій українця, які зібрані у досвіді історико-культурного простору та часу, вона відбиває систему законів збагачення підрастаючих поколінь знаннями про здоровий спосіб життя, соціальні норми взаємостосунків, також процеси самовдосконалення, самокорекції, самоосвіти; включає практичні основи способів, засобів та умов передачі міжпоколінного виховного досвіду, народної дидактики, принципів і форм освіти; виконує низку функцій (громадянського контролю, індивідуалізації – саморегулювання, дослідження способів реалізації принципів життєдіяльності, наочності в осмисленні процесів самооцінки, організації необхідного інформаційно-соціалізуючого середовища, зворотного зв'язку з питань діалогу та спілкування); козацька педагогіка спирається на засоби національної психології у розвитку пізнавально-психічних процесів. [4, с. 13]

Розглядаючи козацьку педагогіку в цілому можна виокремити два напрями козацької виховної системи: громадська педагогіка та сімейна педагогіка. Зв'язок козацької педагогіки із сімейним вихованням визначався як обов'язок та право. Адже своє щастя батьки завжди вбачали в дітях. У козацьких сім'ях панував культ роду й народу, батька й матері. Сім'я, як родина, формували в дітей твердість духу, вміння долати життєві труднощі, незламність, мужній характер, витривалість, ліричність душі, поетичність природи, естетичні смакита інше. [5, с. 10]

Козацька педагогіка дає самобутнє трактування статусу та ролі насамперед батька в навчанні і вихованні дітей. Батько вважався захисником родини, роду, творцем історії та державності. У козацькому фольклорі, батько символізує для дитини високий і незаперечний взірець стійкості, мужності і відваги, непорушний авторитет у ставленні до родини, громадських справ, потреб народу. [1, с. 25]

Обов'язок і право кожного батька – дбати про розвиток і навчання дитини. Козацька педагогіка, а в ній ідеал досконалості, довшеної людини стосувався не тільки хлопчика або юнака. Вона мала також пряме відношення і до виховання дівчинки та жінки і теж функціонувала у напрямі формування досконалої особистості. Добре вихована дівчинка, кохана жінка – завжди допомога нареченому, чоловікові в його благородних справах. [5, с. 19] До навчання дітей залучалися не тільки батьки, але і соціум. Це доводить той факт, що в Острозькій та Київській академіях існувала традиція так званої «відкритої школи». Тут мається на увазі, що батьки брали участь у перевірці домашніх завдань. Соціум також був причетний до контролю над рівнем знань молоді. [2, с.95-96] Козацька сімейна педагогіка мала спільні виховні ідеали: вірність Вітчизні, вірність у дружбі та коханні, постійна турбота про старших, слабших та дітей були кращими індивідуальними ознаками особистості. Непорушність принципів народної моралі, духовність, працьовитість, завзятість, справедливість виховувалися як у сім'ї, так і громадою. Таким чином, спадкоємність між сімейним і громадянським вихованням була послідовна, що

давала свої плоди. Усі виховні сімейні ідеали ґрунтувалися на справедливості. [4, с. 29]

Норма законів життя Запорізької Січі – демократизм (традиція вибору отаманів та гетьманів, делегатів у Гетьманський уряд тощо.) Норма законів співжиття в сім'ї – обов'язок і відповідальність (традиції свят: Пилипівки, Введення, Варвари, Святого Вечора, Різдва). [4, с. 29]

В історії національної педагогічної думки, зокрема козацькій культурі, моральні відносини корегувались як писаним правом, так і звичаєвим досвідом. В основі звичаєвого досвіду була релігійна культура. [3, с. 62] Велику роль відігравали перекази про козаченьків, які завжди подавалися як взірці героїзму й багатьма устами проносилися через віки у народній педагогіці. Характеристика таких героїв спостерігається у фольклорі, в історичній думі народу завдяки лірництву та кобзарству. Основними засобами козацько-сімейної педагогіки були міф, легенда, переказ, дума, пісня, традиція, персонаж, символ. У названих фольклорних жанрах іде мова про надзвичайну фізичну силу козаків. Тут була й реальність (біографії Байди, Підкови, Богуна, Претвича, Палія), яка поєднувалась з поняттями, як патріотизм (Байда), честь (Претвич), безстрашність (Богун, Підкова, Палій). Легенди будувалися на багатовіковій історії боротьби за свободу індивіда й незалежність держави. [2, с. 96] У кожному регіоні України є свої козаки-герої. На Волині народ склав багато пісень про Северина Наливайка. Відома нині й балада про Острог, в якій складається шана героєві. На Слобожанщині це Іван Сірко. [5, с. 13] Духовне життя козацтва вимірювалося кодексом честі. Який включав основні якості людини, а саме: любов до Бога та ближнього, яка виражалась у боротьбі за встановлення православної віри, проти язичництва, католицизму й уніатства; у пожертвуванні коштів на будівництво й утримання церков і монастирів; в обстоюванні волі та незалежності народу, збереженні його вікових традицій, культури та мистецтва; у вірності, дружбі, любові, товаристві, побратимстві; у допомозі всім стражденним і знедоленим; у турботі про молоде покоління. [1, с. 19]

Метою козацької системи виховання є духовний розвиток особистості майбутнього лицаря рідної землі, воїна Христового. Відповідно до мети окреслились завдання, які пропагували закласти міцні основи православної віри, також дати майбутньому воїну добру фізичну підготовку і виробити непримиренне ставлення до пороку в усіх його формах і різновидах, виховати високі людські якості, засновані на любові до Бога та ближнього, сформувати готовність до самопожертви заради головної життєвої мети християнства – досягнення Царства Небесного. [1, с. 20]

До важливих складників козацького ідеалу належала освіта. У козаків навчання громадянської гідності починалося зі вступу у джури. Слово «джура» походить від турецького слова із значенням «тимчасово залежний»; а «джура» ще означає «товариш по зброї». Адже на Січі існував порядок: кожному відповідальному козакові впродовж року слід було передати кращі лицарські якості щонайменше чотирьом хлопчикам. Тому при кожному козакові був хлопчик, або декіка, які переймали твердість духу, вміння долати життєві

труднощі, незламність, мужній характер, витривалість, орієнтацію на здоровий спосіб життя, кращі гуманні якості поведінки козака-лицаря. [3, с. 206]. Для джур існував так званий конкурс «неписьмової грамоти» - мистецтво перемагати: 1) нехай у ворога буде сто тисяч воїнів, а в мене сто, але мої сто нехай думкою та винахідливістю його десять тисяч оточать та роззброять; 2) кожен козак може здолати ворога не тільки зброєю, але й винахідливістю, мудрістю та словом; 3) хоробрість воїна – це високий рівень самоорганізації, опанування «Законів козацької й лицарської честі»; 4) громадянська гідність там, де діє принцип – будівничого своєї долі та лицаря для ближніх. [3, с. 222]

Навчання джури після січової січі продовжувалось в Києво-Могилянській академії, а найздібніших відправляли в закордонні університети. У козацьких реєстрах XVI ст. Майже напроти кожного стояв титул «бакалавр». Після Києво-Могилянської академії козаки знову йшли на Січ, щоб підтвердити свої лицарство та відважність. Частина українців була вченими, викладачами з високими ступенями в європейській вищих навчальних закладах. Так, ректором Болонського університету в 1481-1482 роках був видатний український учений гуманіст, філософ, поет, педагог Юрій Дрогобич. [5, с. 34]

Існували січові школи (після десяти років) та братські школи. Поряд з бойовими мистецтвами й грамотою у цій школі навчали співу, музики та малювання. Січових шкіл на Січі було 44. Крім того, у січових школах навчали церковного читання, бо вчитель на Січі найчастіше був ієромонах. [5, с. 13] І вже до 1664 р. в Україні було власне військо, власні гроші, своя система освіти, книгодрукування.

Козацькі школи діяли в полкових та сотенних містах і містечках України. Вони мали загальноосвітній характер. Юні козачата опановували знання про рідний край, героїчне минуле, події політичного й державного життя на українських землях. Тут здійснювалися розумове, моральне, естетичне, військово-спортивне та інші види виховання. Учні успішно вивчали медицину, астрономію, метеорологію тощо [1, с. 27]

До засобів козацької педагогіки можна віднести традиції відзначення таких релігійних свят, як Різдво, Великдень, Трійця, Покрова, та підготовка до них як церковними діячами й соціумом на рівні богослужінь, так і увагою до моралі поза церквою. [3, с. 66]. Звичайно, ми не можемо уявити козака без музики та почуття гумору. Бо це притаманно українському народу і зараз. Національна козацька історія, наукові підходи соціальної педагогіки до соціалізації свідчать, що церква може допомогти молоді самокорегуватися: не загубити свою душу, протидіяти злу, самоосмислитися, визнавати морально-релігійні, вольові орієнтири, знайти шлях до духовності. [3, с. 75]

Козацька педагогіка, етнопедагогіка орієнтують на те, що позитивне, добре сімейне виховання матиме в майбутньому гуманне природне підґрунтя і сприятиме здоровому способу життя. [2, с.125] На сучасному етапі національно-історичного пізнання треба тільки розширити та більш широко звернути увагу на процеси духовного, морального та патріотичного виховання в Україні.

Козацька духовність розвивалася на основі багатогранних національних

традицій, християнської віри, яку козаки шанували і використовували її об'єднуючі й миротворчі засади в інтересах самостійності, соборності України. Бог у їхній свідомості оберігав незалежну Україну, надавав їм духовних сил у боротьбі з численними ворогами. Як і весь український народ, козацтво збагачувало християнську мораль своїми глибоко гуманними традиціями, звичаями й обрядами, що мали високий статус писаних і неписаних законів.[1, с. 35]

Людина завжди є часточкою свого народу, і традиції народної мудрості навчають удосконалювати себе, побут і навколишній світ (через самореалізацію та працю), любити Батьківщину (через обов'язки, вчинки, права, національні святині) – любити не за те, що вона багата, а люблячи її, намагатися зробити такою. [2, с. 95].

Взагалі козацька доба створила багатогранну, глибоку духовність, що стала гордістю та окрасою, вершиною національної культури, основними складовими якої були лицарська мораль, характер, національна свідомість, естетика та етика, національно-державницький світогляд і висока шляхетність помислів, дій та вчинків. Ідейно-моральний, емоційно-естетичний потенціал лицарської духовності став непохитним підмурівком не лише козацької, а й усїєї української національної системи освіти і виховання.

Козак для українського народу – це ідеал. За часів козацтва відбулось встановлення істинності, національно-вольове розуміння життя та обов'язку, а головне правильність сформованої педагогічної думки та моралі. Аналізування національної культури та ідей, звичаїв та традицій козацтва – це правильне наповнення змісту національної освіти.

Список літератури:

1. Козацька педагогіка і навчально-виховний процес у закладах освіти : науково-методичний збірник / Укладачі: В.Є. Берека, І.К. Гіджеліцький, Н.М. Орловська. – Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2018.- 472 с.
2. Стефанюк С.К. Українська етнопсихологія. Азбука козацького життя : навч. посіб. / С.К. Стефанюк. – Харків: 2003. – 252 с.
3. Стефанюк С.К. Морально – правові основи національної педагогіки: етика суб'єкт – суб'єктивних взаєминт : навч. посіб. / С.К. Стефанюк, В.П. Гаркавець. – Харків: 2009. – 336 с.
4. Стефанюк С.К. Правові основи козацької педагогіки: етика та соціально – правові норми : навч. посіб. / С.К. Стефанюк. – Харків: 2008. – 200 с.
5. Стефанюк С.К. Козацька педагогіка : навч. посіб. / С.К. Стефанюк. – Харків: 2000. – 144 с.

Abstract. The issue of cultural-educational and national-patriotic significance of Cossack pedagogy is considered. The impact of Cossack pedagogy on the formation of a conscious personality in modern society is indicated. The spiritual life of the Cossacks, which was determined by the code of honor, was revealed.

Key words: Cossack pedagogy, education, code of honor.